

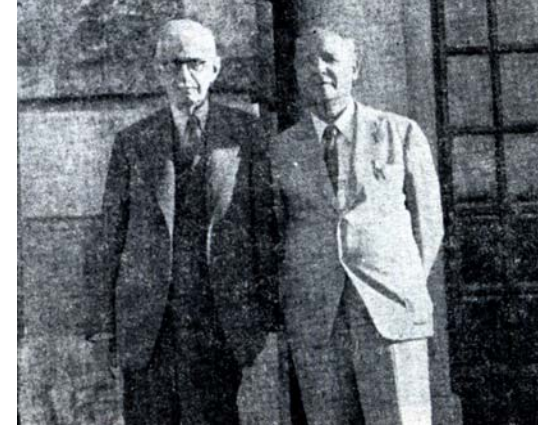
TÜRK BİLİM TARİHİNİN GELİŞİMİNE TANIKLIK: ADNAN ADIVAR – GEORGE SARTON MEKTUPLAŞMASI

Feza Günergun*

Bilim tarihinin kurucusu George A.L. Sarton (1884-1956) ile Abdülhak Adnan Adıvar (1882-1955) arasındaki mesleki ilişki üzerine çok kısa bir değerlendirme, G.Sarton tarafından A.Adıvar'ın ölümünün hemen ardından yapılmış ve Halide Edip Adıvar'ın eşinin anısına hazırladığı 1956 tarihli yayında yer almıştır. Sarton, bu yazısında, 'Dr.Adnan' ile 30 yıldır tanıştıklarını, buna rağmen üç defa görüştiklerini ve yaklaşık 15 yıl boyunca mektuplaştıklarını bildirmektedir.¹ Bu ifade bize, iki bilim tarihçisinin yazışmasını incelemeyi düşündürdü. Bu mektuplar, Adnan Adıvar'ın bilim tarihi çalışmalarını, Türkiye'de bilim tarihinin gelişim sürecini, Türk ve yabancı bilim/tıp tarihçileri arasındaki ilişkiyi aydınlatma bakımından yararlı olabilirdi.

Türkiye'de yaptığımız araştırmalarda, Sarton ile Adıvar'ın birbirlerine yazmış oldukları mektuplara ulaşamadık.² Ancak Sarton'un Harvard Üniversitesi'ndeki Houghton Kütüphanesi arşivinde, Adıvar'ın Sarton'a yazdığı 24 mektubun bulunduğunu belirledik.³ Sarton'un Adıvar'a yazdığı mektupların da bu arşivde birer kopyasını bulmayı umduk ise de, G. Sarton, Adıvar'a gönderdiği mektupların çoğunu el yazısı ile yazmış olduğundan,⁴ Harvard Üniversitesi'nde yalnızca beş mektubun birer karbon kopyası mevcuttu. Gerek Adnan Adıvar'ın, gerekse bilim tarihçisi Aydın Sayılı ve tıp tarihçisi Süheyl Ünver'in Sarton'a yazdıkları mektupların birer kopyasını, kişisel girişim ve

imkânlarımızla Ocak 2006'da temin ettik.⁵ Adıvar-Sarton mektuplaşması üzerindeki incelememiz takip eden sayfalarda yer almaktadır. Adıvar'ın Sarton'a yazmış olduğu mektupların ilk ikisi daktilo ile, diğerleri A.Adıvar'ın el yazısıyla yazılmıştır. İlk mektup Paris'ten 26 Şubat 1932'de, son mektup, İstanbul'dan 7 Nisan 1954'te kaleme alınmıştır. Adıvar, Sarton'a İngilizce yazmaya başlamıştır. Sonraki mektupları Fransızca'dır.⁶ Sarton'un, Adıvar'a yazdığı ve arşivde bulunan beş mektup (1940-1951) Fransızca'dır. Sarton Adıvar'a ara sıra Arapça mektup da yazmıştır.⁷

Adnan Adıvar ve George Sarton İstanbul'da (1953)

W.A.Swanker (B.Cohen'den çev.), "George Sarton," *Ist. Üniv. Tıp Fak. Mecm.*, c.21 (1958), s.170-180.

Paris'ten yazılan mektuplar (1932-1939) : "Ben bilim tarihinin bir Türk öğrencisiyim..."

Adıvar, Sarton'a ilk mektubunu 26 Şubat 1932 tarihinde "106 Boulevard Jourdan, Paris 14ème" adresinden yazmıştır. İlk satırlarda Adıvar'ın kendini Sarton'a takdim etmesi ve o tarihe kadar yaptığı çalışmalarını tanıtmaya, bunun Sarton'a yazdığı ilk mektup olduğunu gösterir. Adıvar, kendini bilim tarihinin bir Türk öğrencisi ("a Turkish student of history of science") olarak tanıtmakta ve son altı yıldır Türkçe bir bilim tarihi kitabı yazmakta olduğunu bildirmektedir. Bu bilgi, Adıvar'ın bilim tarihi çalışmalarına 1926 yılında, Türkiye'den ayrıldıktan hemen sonra başladığına dair bir ipucudur. Mektuptaki

* Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı, 34134 İstanbul. E-posta: fezagunergun@yahoo.com; www.bilim tarihi.org

¹ George Sarton, "Eski bir dostun hatırasındaki Dr. Adnan-Adıvar," *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar* (Eşi Halide Edib Adıvar tarafından), İstanbul, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık T.L.Ş., 1956, s.172-174. 8 Ekim 1955 tarihli bu yazı, Halide Edib'in yazıyı yayımlarken koyduğu nota göre, G. Sarton'un son yazılarından biridir. G. Sarton ile A. Adıvar'ın yaklaşık 15 yıl mektuplaştıkları (1932-1954) ve üç kez görüştikleri (1947'de Princeton ve Cambridge'de ve 1953'te İstanbul'da) belgelenmiştir. 1955 yılında Sarton'un "Tanışıklığımızın 30 yılı aşkın bir geçmişi olduğunu" yazması (s.172), 1925 yılından önce tanıştıklarını düşündürür ki, bunun hangi yolla ve nasıl gerçekleştiğini henüz belirleyemedik.

² Bunlar kaybolmuş olabileceği gibi, kişi veya kurumlarda halen saklanıyor olabilirler. Bu yayınınızın, Sarton'un Adıvar'a yazdığı mektupların ortaya çıkmasına vesile olmasını dileriz.

³ bMS Am 1803, Houghton Library, Harvard University (Cambridge, Massachusetts). Bu mektupları incelemeye ve 26 Şubat 1932 ile 7 Nisan 1954 tarihli iki mektubu yayımlamama izin veren Houghton Library yetkililerine teşekkür ederim.

⁴ George Sarton, "Eski bir dostun hatırasındaki Dr. Adnan-Adıvar," s.173.

⁵ Adıvar-Sarton mektuplaşmasını ele alan bu çalışmamız, Türk bilim/tıp tarihçileri ile G. Sarton arasındaki mektuplaşmayı konu alan üç makalenin birincisidir. G.Sarton ile Aydın Sayılı (1913-1993) ve Süheyl Ünver (1898-1986) arasındaki mektuplaşmayı ele alacak olan diğer iki makale hazırlanmaktadır.

⁶ İlk dört mektup İngilizce, beşinci mektup Fransızca, altıncısı İngilizce, yedinci mektup ve sonrakilere Fransızcadır. İngilizce mektuplar Halide Edip tarafından Türkçe'den İngilizce'ye çevrilmiş olabilir.

⁷ Tarihsiz, ancak 18 Mayıs 1939 tarihli olduğunu tahmin ettiğimiz mektupta, Adıvar Sarton'dan Arapça bir mektup almış olma ayrıcalığına sahip olduğunu yazmaktadır.

bilgilere göre, Adıvar, Sarton'un *Introduction to the History of Science* adlı eserinin ilk cildini [1927] dikkatle okumuş ve ondan çok yararlanmıştı. Bu eser, Adıvar'a göre, bilim tarihi konusunda Batı dünyasında yazılmış bazı eserlerden farklı olarak, Arap veya İslam dünyasının katkılarını ciddi ve tarafsız olarak dikkate almaktadır. Adıvar Sarton'a, topladığı bilim tarihi kitapları arasında "modern Türkiye'nin seçkin matematikçisi" Salih Zeki'nin Müslüman Doğu'da gelişen matematiğin tarihi üzerine yazılmış bir Türkçe eserinin (*Asâr-ı Bâkiye*) bulunduğunu haber vermiştir. Ayrıca, Salih Zeki'nin kitabını hazırlarken uyguladığı analitik ve sentetik yöntemi açıklamış ve Salih Zeki'nin eserinin, Doğu bilim tarihini ele alan Batı kitaplarında genellikle bulunmayan fikirler içerdiğini bildirmiştir. Sarton'un eserinin kendisinde bilim tarihine karşı uyandırdığı ilgiye ve çalışmaları sırasında bu eserden aldığı yardıma teşekkür olarak *Asâr-ı Bâkiye*'nin yayımlanmış ilk iki cildini Sarton'a göndermiştir. Beş paragraflık mektubun, Adıvar'ın kendisini tanıttığı giriş paragrafı dışındaki dört paragrafında da Salih Zeki ve *Asâr-ı Bâkiye*'den bahsedilmiş olması, Adıvar'ın asıl hedefinin, Sarton ile temas kurma yanında, ona Salih Zeki'yi ve eserini tanıtmak olduğunu gösterir.

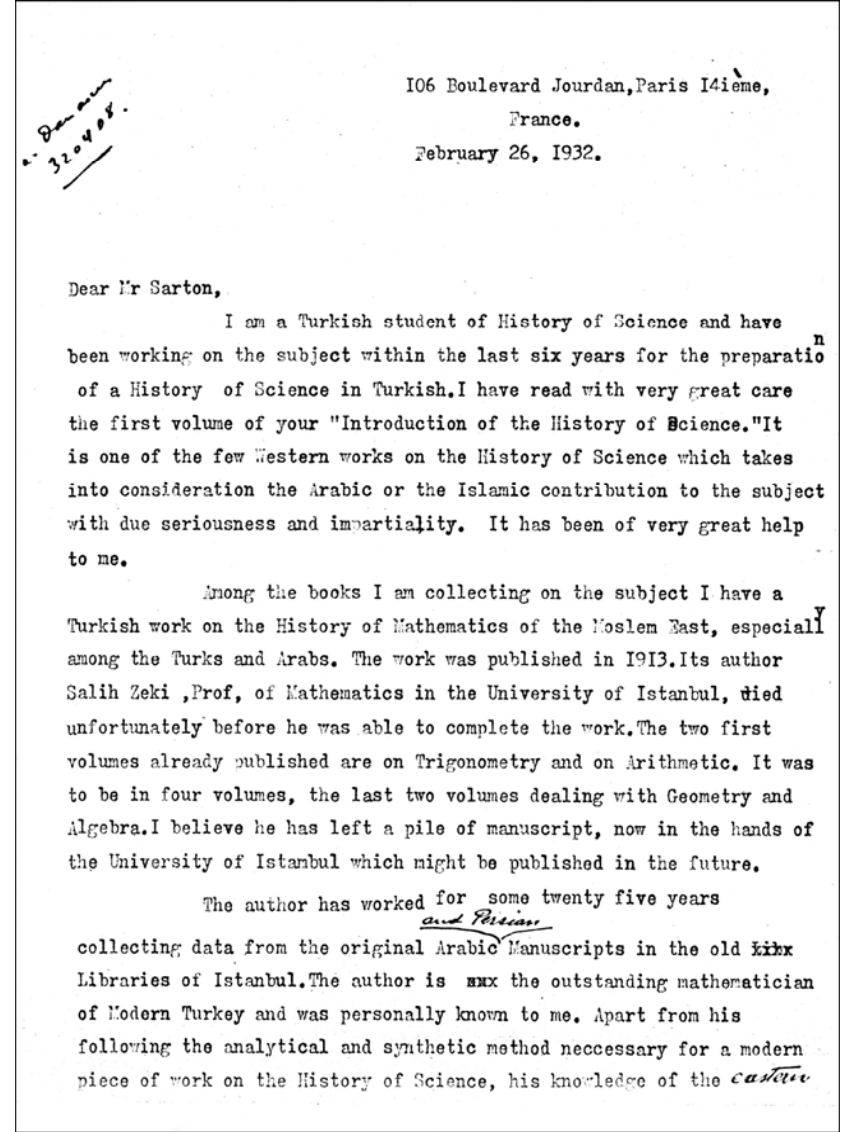
Sarton, Adıvar'a kısa süre içinde, Şam'dan cevap vermiştir. Adıvar'ın 16 Nisan 1932 tarihli yanıtından, Sarton'un ona *Isis* dergisini incelemesini önerdiğini anlıyoruz. Adıvar, *Isis* dergisini Paris'te aramış, ancak Sorbonne Üniversitesi Kütüphanesi'nde bile bulamamıştır. Sarton, Adıvar'a *The History of Science and the New Humanism* (New York: Henry Holt, 1931, 178 s.) adlı eserini göndermiş⁸ ve *Introduction*'un ikinci cildinin çıktığını bildirmiştir. Adıvar, ikinci cildi hemen sipariş edecektir. Sarton, ayrıca Adıvar'dan Salih Zeki'nin *Asâr-ı Bâkiye*'sini *Isis* dergisinde tanıtmalarını rica etmiştir. Adıvar, bu görevi büyük dikkat ve ilgi ile yapacağını, ancak matematikçi olmadığı için kitabın ancak tarihsel önemini vurgulayacağını bildirmiştir.

Sarton, o günlerde İstanbul'u, Adıvar'ın ifadesiyle eski başkenti ziyaret etmek üzeredir.⁹ Adıvar, mektubuna, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi coğrafya profesörlerinden Macit Bey'e (Ali Macit Arda, 1887-1967) hitaben yazılmış ve Sarton'a kütüphane araştırmalarında yardımcı olmasını rica eden bir

⁸ Sarton'un 1932 öncesi yayımlanan üç kitabı vardır. *Introduction to the History of Science*, Vol.I, *From Homer to Omar Khayyam* (Baltimore; Md, Williams and Wilkins, 1927); *Introduction to the History of Science*, Vol.II, *From Rabbi Ben Ezra to Roger Bacon* (2 parts, Baltimore; Md, Williams and Wilkins, 1931) ve *The History of Science and the New Humanism* (New York: Henry Holt, 1931). *Introduction*'ı Adıvar daha önce okumuş olduğuna göre, *New Humanism*'i göndermiş olmalıdır. Ayrıca, 28 Eylül 1933 tarihli mektubunda, Adıvar, bu eseri Halide Edip ile birlikte büyük ilgi ile okuduklarını, hatta Halide Edib'in kitabı yeniden okumakta olduğunu yazmaktadır.

⁹ Sarton 1932'de İstanbul'a gelmiş olmalıdır. Bedi N. Şehsuvaroğlu, onun 1953'teki ziyaretinin ikinci ziyaret olduğunu yazmıştır. Bkz. Wilson A.Swanker (B.Cohen'den çev.), "George Sarton," *İst. Üniv. Tıp Fak. Mecm.*, c.XXI (1958), s.170-180.

mektup eklemiş ve Sarton'un Arapça ve Farsça bilimsel eserler bulabileceği İstanbul kütüphanelerinin bir listesini¹⁰ de vermiştir.

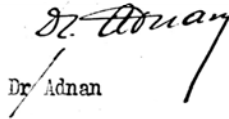
¹⁰ Ayasofya Kütüphanesi, Yeni Cami Türbesi Kütüphanesi, Laleli Kütüphanesi, Mühendishane Kütüphanesi (Haliç), Fatih Kütüphanesi, Köprülü Kütüphanesi, Şehzade Camisi Kütüphanesi ve Esad Efendi Kütüphanesi (Adıvar'ın Sarton'a yazdığı 16 Nisan 1932 tarihli mektup). Adıvar'ın bundan sonraki mektuplarında Sarton'un İstanbul ziyaretine değinilmemesi, 1932 yılında yazdığı bazı mektupların incelenen koleksiyonda bulunmadığını düşündürmektedir.

Psychology-being an Eastern himself- led him to add his own original views not usually found in the Western works on the Eastern part of the History of Science. The work possesses a real scientific value.

The title of the book is "Athari Baqiya," Prof.Salih Zeki dedicated his work to "Abu Raihan Al-Biruni", the author of the famous work in Arabic called, "Kitab al-Athari al-Baqiya."

In gratitude for the interest and help I have derived from your most valuable work I have taken the liberty of sending the two published volumes of Prof.Salih Zeki, I beg you to accept them.

Yours sincerely

Dr. Adnan

A. Adıvar'ın G. Sarton'a yazdığı 26 Şubat 1932 tarihli ilk mektup
bMS Am 1803 (13), Houghton Library, Harvard University

Adıvar'ın bir sonraki mektubu tarihsizdir ve Nisan 1932 ile Eylül 1933 arasında yazılmış olmalıdır. Bu mektuptan anlaşıldığına göre, *Asâr-ı Bâkiye*'yi tanıtan yazıyı Adıvar yaklaşık bir yıl önce Sarton'a göndermiş, ancak yazı henüz *Isis*'te yayımlanmamıştır. Adıvar, mektupta, yayının gecikme sebebinin yalnızca ekonomik sebeplere bağlı olduğu takdirde *honorarium* (telif hakkı) beklemediğini, *Isis*'in bilime yaptığı hizmete katkıda bulunmanın kendisi için yeterli bir onur olduğunu bildirmektedir. Adıvar'a göre, *Asâr-ı Bâkiye* hakkındaki bir tanıtma yazısının *Isis*'te yer alması,¹¹ bu eserin yazma halindeki geri kalan kısmının İstanbul'da yayımlanmasını teşvik edecektir. Ancak bilindiği gibi, *Asâr-ı Bâkiye*'nin tamamının basımı bugüne kadar gerçekleşmemiştir.¹²

¹¹ Adnan (review), "Salih Zeki. *Athar-ı Baqiya*, a history of Arabic mathematics. Two volumes, İstanbul 1911," *Isis*, Vol XIX, No.3 (1933), pp.506-515. Bu tanıtımın Türkçe çevirisi için bkz. A. Adnan-Adıvar, "Salih Zeki ve *Asâr-ı Bâkiye*," çev. Y. Işıl Ülman, not. C. Saraç, *Bilim Tarihi*, sayı 11, Eylül 1992, s.3-9 ve C. Saraç, *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*, yay. haz. Y. Işıl Ülman, İstanbul, Kızılelma yay., 2001, s.139-152.

¹² Salih Zeki'nin 4 cilt olarak tasarladığı *Asâr-ı Bâkiye*'nin ilk cildi (trigonometri) ile ikinci cildinin yalnızca birinci kısmı (hesap) yayımlanmıştır. İkinci cildin ikinci kısmı (cebir) ve üçüncü cilt (astronomi) yayımlanmamıştır. Dördüncü cildi oluşturacak olan geometri ise yazılmamıştır. Bkz. Feza Günergun, "Asâr-ı Bâkiye ve Salih Zeki üzerine ek bilgiler," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.VII, sayı 1 (2005), s.187-191.

28 Eylül 1933 tarihli mektup, Adıvar'ın yazısının bulunduğu *Isis*'in 57 sayılı nüshasının yayımından hemen sonra yazılmıştır. *Isis*'in yayınevi Adıvar'a makalesinin ayrı baskılarını yollamış ve Adıvar da bunları İstanbul'daki bazı profesörlere (Kerim Erim, vd.) göndermiştir. Salih Zeki'nin "kaybolan" ciltleriyle ilgilenenlerini ve bunları yayımlayacaklarını ümit etmektedir. Sarton da Adıvar'a *Isis*'in söz konusu sayısının bazı nüshalarını göndermiştir. Adıvar, bunları İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat fakültelerinin kütüphanelerine hemen yollayacaktır.

Adıvar, mektubunda ayrıca, *Introduction*'un ikinci cildini gönderdiği için Sarton'a teşekkür eder ve bu eseri şöyle tanımlar: "Dev bir başarıyı temsil eden, hem fikir hem de hacim bakımından büyük bir eser." Adıvar, *Introduction*'un ilk cildini iki sene önce temin etmiş, sürekli olarak kullanmış ve çalışmalarında ona son derece yardımcı olmuş, bilim ve din ilişkisi üzerine Türkçe olarak yazmakta olduğu eserinde kaynak göstermiştir. Adıvar, *Introduction*'un ikinci cildini, Sarton'un bu cildi kendisine gönderebileceğini düşünmediği için olsa gerek, sipariş etmiştir. Ancak, "ölümlü bir kişinin, bu değerli eserden ikiye adete sahip olmasını doğru" bulmadığından, iki takımdan birini Sarton'un adına, Türkçe dersleri vermekte olduğu École des Langues Orientales'ın veya İstanbul Üniversitesi'nin kitaplığına göndermek için Sarton'dan izin istemiştir.

Adıvar ile Sarton, Aleksandr Karatodori Paşa (Alexandre Carathéodory, 1833-1906)¹³ hakkında da görüş alışverişinde bulunmuştur. Adıvar, A. Carathéodory'nin matematikçi olarak şöhreti hakkında Sarton ile hemfikirdir. Adıvar, onun önemli bir tarihi şahsiyet olmakla birlikte, Türkçe yazmadığı için Türkiye'de matematikçi olarak tanınmadığını yazmıştır. Halide Edip, Sarton'un 'Karatheodory Junior'dan (Constantin Carathéodory, 1873-1950) "İzmir epizodu" nun Yunan kısmını dinlemiş olmasından memnundur: Her ikisi de – Halide Edib ve C. Carathéodory – savaş sırasında farklı yerlerde ve cephelerde olduğundan, onların tanıklığı resmin bütününe algılanmasını sağlayacaktır.¹⁴

Adıvar bu mektubunda, Almanya'yı terk etmek zorunda kalan 30 kadar profesörün İstanbul Üniversitesi'nde görev aldığını Sarton'a müjdeli. Çoğunluğu, 1915 yılında Avrupa'yı terk ederek Amerika'ya iltica eden Sarton gibi, Yahudi asıllı olan bu hocaların görevlendirilmesini, Adıvar büyük bir

¹³ A. Carathéodory, Nasiruddin Tûsi'nin (1201-1274) küresel trigonometri konusundaki meşhur eseri *Kitab-ı Şekl el-Katta*'yı Fransızca'ya çevirerek *Traité du Quadrilatère* adı ile 1891'de İstanbul'da yayımlamıştır. Karatodori'nin bu kitabını, Fransızca'ya hakim olan Osmanlı bilim çevrelerine sunduğunu kabul etmek gerekir.

¹⁴ Bkz. Maria Georgiadou, "Doğu'daki Yunan uygarlaştırma misyonunun Smyrna (İzmir) örneği: İyonya Üniversitesi," Çev. A.T. Çirakoğlu, *Toplumsal Tarih*, sayı 142, Ekim 2005, s.58-67; sayı 143, Kasım 2005, s.74-81; Halide E. Adıvar'ın Kurtuluş Savaşı anıları için bkz. *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962.

kazanç olarak nitelemekte ve bunu, Türk üniversitesinin geleceği için ümit vaat eden bir gelişme olarak görmektedir.

Adıvar'ın 15 Kasım 1933 tarihli mektubuna göre, Sarton, *Introduction*'un bir takımını İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne gönderilmesini istemiştir. Adıvar, “on sene boyunca *professeur agrégé* [muallim] olarak görev yaptığı İstanbul Üniversitesi adına Sarton'a teşekkürlerini bildirir. Sarton'un ekonomik krizin *Isis* dergisinin geleceği üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsetmesi üzerine Adıvar destek arayışına girmiştir. Kendisini Paris'te ziyaret eden Amerikalı bir dostuna (*Encyclopaedia of Islam*'ın yayımına maddi katkıda bulunan sanat ve bilim hamisi Charles Crane) G. Sarton'un Doğu bilimi konusundaki çalışmalarından bahsetmiş ve Sarton'un adresini vermiştir. Adıvar'ın *Isis*'e ekonomik destek arayışı, onun 19 Ağustos 1937 mektubundan da anlaşılmaktadır: Arapça ve Yunanca matematik yazmalarına meraklı ve bu konuda zengin bir kütüphanesi olan Amerikalı Mr. Plimpton'a da *Isis*'i tanıtmıştır. Adıvar, *Isis* gibi bilimsel şöhreti olan bir derginin hiçbir zaman ticari girişim olmadığını ve bilim tarihi konusundaki bu yegâne derginin küçük bir azınlık tarafından takdir edileceğini; masraflarını karşılayacağını umduğunu belirtmekte ve Sarton'un dergiyi çıkarmak için yaptığı fedakârlığa, bağlılığa ve verdiği mücadeleye hayran olduğunu ifade etmektedir. Anlamsız yayımlara milyonlar harcayan bu dünyanın böyle bir dergiyi koruma gerekliliğini takdir edememesi, Adıvar için bir hayal kırıklığıdır.

19 Ağustos 1937 tarihli mektupta, Adıvar, Türkiye hakkındaki görüşlerini aktardığı için Sarton'a teşekkür etmektedir. Sarton'un yazdığı mektup elimizde olsaydı, bir yabancı bilim tarihçisinin gözünden Türkiye'nin batılılaşmasını okuyabilecektik. Sarton'un bu konudaki görüşlerinin kaynakları arasında Halide Edib'in Yale Üniversitesi'nin dergisinde yayımlanan bir makalesi bulunduğu varsayılabilir.¹⁵ Adıvar, “acımasız” olarak nitelediği batılılaşma süreci hakkında Sarton'un yazdığı eleştirileri “çok değerli” olarak niteler ve kendi görüşünü şöyle aktarır:¹⁶

Acımasız batılılaşma konusundaki değerli eleştiriniz ile tamamen hemfikirim. Batılılaşmanın ilk taraftarlarından olmakla birlikte, ben yalnızca, Türk ruhunu

¹⁵ Halide Edib (Adıvar), “Dictatorship and reforms in Turkey,” *The Yale Review*, XIX (1,1929 autumn):27-44 (Türkiye’de diktatörlük ve reformlar,” çev. M.Özden, Türkiye Günlüğü, 37 (Kasım-Aralık 1995):118-126).

¹⁶ I wholly agree in your very valuable criticism about that merciless westernisation. Although an early westerniser myself, I wanted to take only the very best of the West without spoiling the Turkish soul. It is this personal conviction and my objection to the procedure of westernisation which obliges me to live in exile. In a humbler sense I also am struggling as a rather low hand to preserve a part of Turkish soul from destruction. It encourages me and gives me a sense of fellowship to see others struggling to preserve the best in the human soul on a national and international basis. At the moment I am trying to finish a work in Turkish on science and religion which I have to publish in Arabic letters so that it may be read by a larger public in Turkey.

bozmadan Batı'nın yalnızca iyi özelliklerini almak istedim. Beni sürgünde yaşamaya mecbur eden, bu şahsi inancım ve batılılaşma yöntemine olan itirazımdır. Acizane, var olan sınırlı gücüm ile, Türk ruhunun bir parçasını yok olmaktan kurtarmak için uğraşıyorum. Bu beni cesaretlendiriyor ve başkalarının insan ruhunun iyi özelliklerini yok olmaktan kurtarmak için ulusal ve uluslararası zeminde mücadele verdiklerini görmek, bana, onlarla bir dayanışma duygusu veriyor. Bugünlerde din ile bilim konusundaki Türkçe çalışmamı bitirmeye çalışıyorum. Bunu, Türkiye’de geniş bir kitlenin okuyabilmesi için Arap harfleriyle yayımlamam gerekmektedir.

Adıvar'ın bilim-din etkileşimini inceleyen eserini Arap harfleriyle yayımlamak istemesi, 1928’de kabul edilen Latin harflerinin kullanımının sınırlı olduğu düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Halbuki Harf Devrimi'nin üzerinden on yıl geçmiş ve yeni harfler yaygınlaşmıştır. Bu onun, Türkiye’deki gelişmelerden yeteri kadar haberdar olmadığını veya bunları değerlendiremediğini düşündürür. Adıvar, İstanbul’a dönüşünde Sarton’a yazdığı ilk mektupta bu yabancılaşmasını dile getirecektir. Diğer taraftan, Arap harfleriyle yayımlandığında, okuyucunun eseri ve içerdiği fikirlerle dinsel kavramları daha iyi ve rahat anlayacağına inanmış olabilir. Zira hedefi, Türk halkının, biliminin tarihsel gelişimini öğrenirken din-bilim ilişkisi üzerinde de düşünmesini sağlamak ve bilim tarihi eserinin son satırlarında ifade ettiği gibi,¹⁷ sosyal gelişmeye götüren tek vasıtanın, ‘yol gösteren yıldız’ın, bilim olduğu fikrini yaygınlaştırmaktır.

Türkiye'nin batılılaşma meselesini Sarton ile karşılıklı tartışmayı isteyen Adıvar, bu tarihten ancak on yıl sonra, onunla görüşme imkânı bulabilmiştir. İki bilim tarihçisi 1947’de Princeton’da ve Cambridge’de (Massachusetts)’de görüşmüştür. Bu görüşmelerde batılılaşma meselesini karşılıklı tartışıp tartışmadıklarını bilmese de, Adıvar, Sarton’un da katıldığı Princeton’daki toplantıda yaptığı konuşmada,¹⁸ Türkiye'nin batılılaşma süreci üzerinde durmuştur. Adıvar’a göre, Batı ve İslam düşüncesinin etkileşimi Türkiye’de serbest ve eleştirel düşünce yerleştiği takdirde mümkün olabilecektir. Bu etkileşim, Türkiye Cumhuriyeti’nin laik çerçevesi içinde dini ve felsefi bir reforma götürebilir ve ancak böyle bir reform gerçekleştiğinde takdirde, kültürel miras içindeki akımlar birleşecek ve bütünleşmiş bir entelektüel hareket

¹⁷ “Tefekkürün, vicdanın ve kalemin serbest olması ilmin terakkisi için elzemdir ve ictimaî terakkiyi te’min edecek yegâne vasıta ilimdir.”A.Adnan-Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul Maarif Matbaası, 1943, s.203.

¹⁸ Abdülhak Adnan-Adıvar, “The Interaction of Islamic and Western Thought in Turkey,” in *Near Eastern Culture and Society: A symposium on the Meeting of East and West*. Ed. T.Cuyler Young, Princeton Oriental Studies, 15. Princeton, New Jersey, Princeton University Press 1951 (2nd ed. 1966), pp.119-129. Türkçe çevirisi için bkz. “Türkiye’de İslami ve Batılı Fikirlerin Etkileşimi” başlığı ile *Türk Yurdu* (Ankara), c.X, sayı 39/385, 1990, s.35-39.

oluşabilecektir.¹⁹ Sarton'a göre, Türkiye'deki modernleşmenin hızı A.Adıvar'ı yıldırılmış gibi görünmektedir. Onun eski Türk kültürünün en iyi taraflarını alıkoyma ve bunları Batı kültürünün en iyi taraflarıyla kaynaştırma isteğini “güzel ama ulaşılmaz bir hülya” olarak nitelemiştir.²⁰ 1938 yılının sonuna doğru, Kandilli Rasathanesi Müdürü ve İstanbul Üniversitesi'nin eski astronomi profesörlerinden Fatim Gökmen'in (1877-1955) eski Türklerde astronomiyi inceleyen çalışması²¹ Adıvar'a ulaşır. Centre de Synthèse'deki²² meslektaşlarına gösterdiği eser ile ilgilenen olmayınca Adıvar, çalışmayı Sarton'a gönderir ve 15 Kasım 1938 tarihli mektubunda, “yazarının oldukça kıvanç duyduğu” bu çalışma hakkında *Isis*'te bir tanıtma yazısı yayımlamasını rica eder. Adıvar, F.Gökmen'i, tanıdığı en iyi matematik hocalarından bir olarak nitelemekle beraber, onun bazı görüşlerini şüpheyle karşılamaktadır. Türklerin milattan dokuz bin yıl önce bilimsel astronomiyeye sahip oldukları görüşünü hayal ürünü, astronomi hesaplarını da empirik olarak yapmış olamayacakları iddiasını temelsiz bulur. Bu tezlerin bilimsel değeri olmasa bile, çalışmanın bir analizinin yapılması gerektiği düşüncesindedir ve böyle bir analiz Türkiye'de o yıllarda “bilimde ortalığı kırıp geçiren aşırı milliyetçiliğe karşı çok etkin olacaktır.”²³ Adıvar'ın ricasına rağmen, F.Gökmen'in çalışması hakkında bir tanıtma, bildiğimiz kadarıyla, *Isis*'te yayımlanmamıştır.

1939 yılı, Adnan Adıvar için önemli bir yıldır. Atatürk'ün ölümüyle onun Avrupa'daki - kendi ifadesiyle - sürgün yılları sona ermiş ve İstanbul'a dönmesi mümkün olmuştur. Mesleki açıdan önemi ise, A.Adıvar'ın adını bilim tarihçileri arasında ölümsüzleştirecek olan *La Science chez les Turcs Ottomans*²⁴ adlı eserinin Paris'te yayımlanmış olmasıdır.

Adıvar, kitabı basılır basılmaz, G. Sarton'a hemen bir nüsha göndermiş olmalıdır. G. Sarton bir tanıtma yazısı kaleme almış²⁵ ve bunu yayımlamadan²⁶ önce A. Adıvar'a Arapça olarak yazdığı bir mektubun ekinde göndermiştir.

¹⁹ Bkz dipnot 32.

²⁰ George Sarton, “Eski bir dostun hatırasındaki Dr. Adnan-Adıvar,” *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.174.

²¹ Fatim Gökmen, *Eski Türklerde Heyet ve Takvim*. İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, 42 s. (İkinci Türk Tarih Kongresi); F.Gökmen, *L'Astronomie et le Calendrier chez les Anciens Turcs*. İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, 44 s. (IIème Congrès Turc d'Histoire).

²² Bu araştırma kurumu hakkında bilgi için bkz. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*'nın bu sayısı, s.17.

²³ “...sera très efficace contre l'extrême nationalisme dans la science qui sévit pour le moment chez nous.”

²⁴ Abdülhak Adnan, *La science chez les Turcs Ottomans*, Librairie Orientale et Américaine, G.-P. Maisonneuve, Paris 1939, 161+13 s.

²⁵ Kitabın tanıtımı *Isis*'te 1940'ta yayımlanmış olsa da tanıtım 1 Mayıs 1939 tarihini taşımaktadır.

²⁶ George Sarton, “Abdülhak Adnan – *La Science chez les Turcs Ottomans*, 182 p. Paris, Maisonneuve, 1939,” *Isis*, vol.XXXII, 1940, pp.186-189.

Adıvar, Sarton'a hemen bir teşekkür mektubu yazar²⁷ ve “haklı ve değerli bütün eleştirileri”ni kabul ettiğini, Sarton'un arzusu üzerine, gelecekte yapacağı araştırmalara dayanarak bu küçük kitabına bir giriş ve bir sonuç (“tête et queue”) ekleyecektir. Sarton, söz konusu tanıtma yazısında, Adıvar'dan, Osmanlı biliminin İslam bilimindeki köklerinden bahseden bir giriş yazısı ile on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Türkiye'de bilimin tarihini ele alan birer bölümü, kitabının sonuna eklemesini önermiştir.

Adıvar, aynı mektubun ekinde, Sarton'a, İstanbul'da bulunan Farsça bir yazma hakkında bir makale taslağı (*communication préalable*) göndermiştir.²⁸ Bu eserin doğubilimciler olduğu kadar bilim tarihçileri için de önemli olduğunu düşünmektedir ve bu yazısını *Isis*'in gelecek sayısında yayımlamasını rica etmiştir. Söz konusu makalede Süheyl Ünver'in Ayasofya kütüphanesinde bulunduğu ve tercümesi yayımlanan²⁹ 1313 tarihli resimli bir anatomi kitabını (*Tansuknâme-i İlhanî der Fünûn-u Ulûm-ı Hataî*) tanıtılmaktadır. Sarton, Adıvar'ın yazısını *Isis*'te ertesi yıl yayımlamıştır.³⁰

İstanbul'dan yazılan mektuplar (1939-1947)

Adnan Adıvar, 1939 yılı Haziran ayının ilk günlerinde İstanbul'a gelmiştir.³¹ Yalova'daki Cumhurbaşkanlığı yazlığında bulunan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yaptığı teşekkür ziyaretinden döner dönmez Sarton'a kısa bir mektup (12 Haziran 1939) yazar ve İlhanlılar döneminde İran'da yazılmış resimli bir tıp-eczacılık kitabı olan *Tansuknâme-i İlhanî*'yi tanıtan ve yazarı hakkında düşüncelerini açıklayan kısa yazısına göstermiş olduğu ilgiden dolayı teşekkür eder ve kendisine, ismini mektubunda belirtmediği bir yazmadan bazı resimler gönderir. İstanbul'daki ilk haftasını iki cümle ile özetler:

Bir haftadan beri İstanbul'da olmama rağmen, 14 yıllık ayrılıktan sonra kendimi biraz ülke değiştirmiş gibi hissediyorum. Enstitülere ve kütüphanelere gitmeye başladım.

Adıvar, yaz aylarını ve sonbaharı İstanbul'da geçirdikten sonra 15 Kasım 1939'da École des Langues Orientales'de ders vermek üzere tekrar Paris'e gider. Sarton, 22 Nisan 1940 yılında, Adıvar'a kısa bir mektup yazarak, *La*

²⁷ Adıvar'ın, yazısını ekli gönderdiği mektubu tarihsizdir. Ancak yazı *Isis*'te “18 Mayıs 1939 tarihiyle yayımlanmış olması, mektubun da aynı tarihi taşıdığını düşündürmektedir.

²⁸ Bu makalede, yararlandığı fakat kaydetmeyi unuttuğu bir kaynağı (G.Sarton'un *Introduction to the History of Science adlı eserindeki* Wang Shu-Ho maddesi,) iki gün sonra yeni bir mektup ile Sarton'a bildirmiştir. (20 Mayıs 1939).

²⁹ *Tansuknâme-i İlhanî der Fünûn-u Ulûm-ı Hataî Mukaddimesi*. Çev. A.Gölpınarlı. İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü No.14. İstanbul, Milli Mecmua Basımevi, 1939, 72 s. ve 22 resim.

³⁰ Abdülhak Adnan, “Sur le Tanksukname-i-İlhani der Ulum-u-Fünun-i-Khatai,” *Isis*, Vol.XXXII, 1940, s. 44-47

³¹ 19 Mayıs 1939'da yazılmış tarihsiz mektup.

Science chez les Turcs Ottomans adlı eserinde adı geçen ve Hans Bart tarafından yapıldığı belirtilen *Teshil üş-Şifa*'nın Almanca çevirisinin nerede yayımlandığını sorar ve mümkünse kendisine bu çeviriye göndermesini rica eder. Adıvar, 20 Mayıs 1940 tarihli cevabında bu çeviriyle ilgili bilgiyi son zamanlarda yapılmış iki Türkçe yayından aldığını, bu yazarlara güvenerek verdikleri bilginin doğruluğunu kontrol etmeden kullandığını yazar ve şu cümleyi ekler: “Bundan böyle, kontrol etmeden modern Türk yazarlardan hiçbir bilgi almamaya karar verdim.”

Adıvar, konuyu araştırmış ve H.Bart'ın, *Le Droit du Croissant* (Paris, 1898) adlı eserinde *Teshil*'in Almanca değil, fakat Latince bir çevirisinden söz ettiğini bulmuştur. Ancak bu Fransızca eser, II. Abdülhamid'e bir methiye olduğu için, Bart'ın verdiği bilgiye güvenmez ve Latince tercümeyle aramaya koyulur. Aynı mektupta, yaklaşık bir yıldır İstanbul'un kütüphanelerinde çalıştığını ve *La Science chez les Turcs Ottomans*'ın genişletilmiş Türkçe baskısını hazırlamakta olduğunu yazmaktadır.

Adıvar'ın 29 Mayıs 1940 tarihli bu mektubundan sonra yazılmış elimizdeki ilk mektubu 2 Nisan 1947 tarihlidir. İkinci Dünya Savaşı yıllarını içine alan bu tarihler arasındaki savaş koşulları yedi sene boyunca Adıvar-Sarton mektuplaşmasını etkilemiş olabilir mi? Adıvar, 1943 ve 1944'te İstanbul'da yayımlanan *Osmanlı Türklerinde İlim* ile *Tarih Boyunca İlim ve Din* adlı eserlerini Sarton'a göndermiş olmalıdır. Bu kitapların tanıtımı *Isis*'te ancak 1947'de ve 1949'da yayımlanmıştır.³²

Adıvar'ın Princeton ziyareti (1947): “Kongrenin en güzel sonucu sizinle [Sarton] tanışmak olmuştur...”

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, Amerika Birleşik Devletleri, Yakın Doğu'da müttefik devletler kazanma politikasına bağlı olarak, bu bölgedeki Arap ülkeleri ve diğer Müslüman toplumlar ile ilişkilerini geliştirme amacıyla, siyasi, iktisadi ve kültürel alanda girişimlere başlamıştır. İslam ve Arap dünyası araştırmalarını programına almış olan Princeton Üniversitesi, kuruluşunun 200. yılı kutlamaları çerçevesinde Yakın Doğu kültürünü ve toplumunu inceleyecek uluslararası bir bilimsel toplantı düzenlemiştir. 25-27 Mart 1947'de yapılan (“Near Eastern Culture and Society”) toplantısına Türkiye'den Adnan Adıvar davet edilmiştir. G.Sarton, toplantıda İslam bilimini,

³² Richard N.Frye, “A.Adnan Adıvar: *Osmanlı Türklerinde İlim* (Science among the Otoman Turks),” *Isis*, Vol.XXXVIII, No.1/2 (Nov., 1947), pp.121-125; Lewis V.Thomas, “Abdülhak Adnan-Adıvar: *Tarih Boyunca İlim ve Din* (Science and Religion in the Course of History),” *Isis*, Vol.XL, No.3 (Aug., 1949), pp.285-286. Bu iki yazıya JStor üzerinden ulaşmamı sağlayan İnanç Akdenizci Demirtaş'a (Bilgi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi) teşekkür ederim.

A.Adıvar ise, Türkiye'de İslam ve Batı düşüncesi arasındaki etkileşimi konu alan konferanslar vermiştir.³³

Adıvar ile Sarton, mektuplaşmaya başladıktan 15 yıl sonra, ilk defa bu toplantıda karşılaşmışlardır. Sarton, bu ilk karşılaşma sonrasında “Dr. Adnan'ı ilk gördüğüm zaman âdeta eski bir dostla karşılaşmış gibi oldum” ifadesini kullanmıştır.³⁴ Princeton'daki görüşmeden iki bilim adamının da büyük memnuniyet duyduklarını anlaşılmaktadır. Toplantı sonrasında Adıvar bir müddet Princeton'da kalmış, 3 Nisan 1947'de kendisine Princeton Üniversitesi tarafından insani bilimler dalında onur doktorası verilmiştir.³⁵ Adıvar'a onur doktorasının verilmesi, G.Sarton'un teklifi üzerine olmuştur.³⁶ Princeton'da bulunduğu günlerde Adnan Adıvar, Albert Einstein'ı da evinde ziyaret ederek görüşmüştür.³⁷

Adıvar, Princeton'dan Sarton'a iki mektup yazmıştır. 2 Nisan 1947 tarihli mektubundan, Sarton'dan toplantı sonrasında kendisini çok sevindiren ve onurlandıran bir mektup aldığını anlıyoruz. Adıvar'ın bu mektubu “bilimsel hayatımın ödülllerinden biri” olarak nitelendirmesi,³⁸ onun Sarton ile karşılaşmadan duyduğu sevinç ve heyecanı yansıtmaktadır. Her iki bilim adamının, görüşmelerini “toplantının en iyi ürünü” olarak nitelendirmeleri de ³⁹, tanışmaktan duydukları memnuniyetin karşılıklı olduğunu düşündürmektedir.

Adıvar, aynı mektubunda 5 Nisan'da Princeton'dan Washington'a geçeceğini, Türkiye Büyükelçiliği'nden Sarton'a telefon edip onu

³³ Philip K.Hitti, “Foreword,” *Near Eastern Culture and Society*. Ed. T.Cuyler Young, Princeton: Princeton University Press, 2nd ed. 1966 (1st ed. 1951). G. Sarton, “Islamic Science,” *Near Eastern Culture and Society*, pp. 83-98; Abdülhak Adnan-Adıvar, “The interaction of Islamic and Western thought in Turkey,” *Near Eastern Culture and Society*, pp.119-129. Makalenin Türkçe çevirisi için bkz. “Türkiye’de İslami ve Batılı Fikirlerin Etkileşimi” başlığı ile *Türk Yurdu* (Ankara), c.X, sayı 39/385, 1990, s.35-39. Bu kitaba ve makalenin Türkçe çevirisine Dr. Şeref Etker sayesinde ulaştım. Kendisine teşekkür ederim. A.Adıvar'ın bu konuşması, benzer bir başlıkla, bildiri kitabının yayımından önce Amerika'da basılmıştır: Abdülhak Adnan Adıvar, “Islamic and Western Thought in Turkey,” *The Middle East Journal* (The Middle East Institute, Washington), Vol. I, No.3, July 1947, pp.270-280.

³⁴ George Sarton, “Eski bir dostun hatırasındaki Dr. Adnan-Adıvar,” *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.172-174.

³⁵ Adıvar'ın Princeton Üniversitesi'nden aldığı onur doktorası için bkz. Muhammet Yelten'in “Ölümünün 50. Yılında Dr. Adnan Adıvar'ı Anma Toplantısı'nda (28 Kasım 2005) yaptığı konuşma.

³⁶ Avni Başman, “Dr.Adnan Adıvar (1882-1955),” *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.116.

³⁷ A.Adıvar'ın bu görüşme sonrası kaleme aldığı “Bir adam gördüm” başlıklı yazı onun *Dur Düşün* (Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1950, s.195-197) adlı kitabında yayımlanmıştır. Bu yazıyı, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*'nın bu sayısının başında yeniden yayımladık.

³⁸ “Je vous remercie infiniment pour cette belle lettre qui fut une des récompenses de ma vie scientifique” A.Adıvar'ın Sarton'a Princeton'dan yazdığı 2 Nisan 1947 tarihli mektup.

³⁹ “Cher Dr. Sarton, Permettez-moi de vous dire la même chose: Le meilleur fruit de la conférence de Princeton est pour moi d'avoir fait votre connaissance.” Adıvar'ın Sarton'a yazdığı 2 Nisan 1947 tarihli mektup.

Cambridge’de ziyaret edeceği gün ve saati bildireceğini yazmaktadır. Harvard’a yapacağı seyahat, sağlığı iyi olmayan⁴⁰ Adıvar için bir hac ziyareti kadar önemlidir ve kendisine bu yolculuğu yapabilmesi için güç vermesi için Tanrı’ya dua ettiğini yazmaktadır.⁴¹

Adıvar’ın, Sarton’u Cambridge’de ziyaret etme arzusu gerçekleşmiştir.⁴² Harvard’da Sarton ile birlikte geçirdiği iki gün, onun “entelektüel hayatının unutulmayacak günleri”dir.⁴³ Sarton’un, daha sonra, Princeton ve Cambridge’deki görüşmeleri hakkında yazdıkları, mesleki sohbetlerinin her ikisi için de güzel anılar olduğunu göstermektedir:

Princeton ve Cambridge’deki görüşmelerimiz bende çok güzel hatıralar bıraktı. Sizi tanımaktan büyük mutluluk ve büyük gurur duydum. Güzel sohbetlerimizi sürdürebilmemiz için hayatın bize başka fırsatlar vermesini ümid ederim.⁴⁴

Adıvar, Türkiye’ye dönmek üzere 18 Nisan 1947’de Princeton’dan ayrılır. Halide Edip’e göre, Princeton seyahati, Adnan Adıvar’ın, “Amerika’nın temelini teşkil eden tarafını⁴⁵ içinden görmesine” imkân vermiştir:

Amerika, Adnan’ı çok alâkadar etti. Princeton’un fikir muhitindeki ilim adamlarıyla çok yakınlık hissetmişti. Oradaki konuşması da çok sevilmişti. Adnan, Princeton’dan sonra, Amerika’nın bazı diğer büyük üniversitelerini de gezdi, kütüphanelerini içinden tetkik etti. Harvard Üniversitesi’nde biraz misafir kaldı. Her halde Adnan, Amerika’nın temelini teşkil eden tarafını içinden gördü ve deneme vasfını taşıyan makalelerinde bunu zaman zaman ifade etmiştir.⁴⁶

Adıvar’ı, Princeton’da üniversite ruhu ve tarih anlayışı özellikle etkilemiştir. Ziyaretinden dört yıl sonra yazdığı “Üniversite Ruhı” başlıklı yazısında, toplantının yapıldığı Nassau Hall binasının tarihini anlatan kitaptan

⁴⁰ Adıvar, 1943 yılında bir enfarktüs geçirmiştir (Ahmet Ateş, “Dr. Abdülhak Adnan Adıvar,” *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.101. Prof.Dr. A.Kazancıgil, “Ölümünün 50. Yılında Adnan Adıvar’ı Anma Toplantısı”nda (İstanbul, 28 Kasım 2005) yaptığı konuşmada, A.Adıvar’ın geçirdiği kalp krizi hakkında şunları söylemiştir: “... Adnan Bey, 1943-44 senesinde, en parlak döneminde, bir kalp krizi geçiriyor. Tesadüfe bakın ki sınıf arkadaşı ve yakın dostu -- zaten Adnan Bey İstanbul’a geldiği zaman çoğu dostları ölmüştü, çok az adam tanıyordu – Neş’et Ömer Bey geliyor, bakıyor, çok üzülüyor, yanında bulunuyor. Neş’et Ömer, Halide Hanım’a “Vallahi ne kadar yaşar belli olmaz ama çok uzun değil” diyor. Tesadüfe bakın ki, Neş’et Ömer Bey dört sene sonra öldü. Adnan Bey on iki sene daha yaşadı...”

⁴¹ “Cette visite à Harvard sera un pèlerinage pour moi et je prie Dieu de me donner la force nécessaire pour ce voyage.”

⁴² Mektupların tarihlerinden (2 Nisan ve 14 Nisan 1947) ve içeriklerinden anlaşıldığına göre bu ziyaret 12-13 Nisan 1947 olarak tarihlendirilebilir.

⁴³ “Les deux jours que j’ai passé à Harvard en votre compagnie seront les deux jours inoubliables de ma vie intellectuelle. J’ai vu beaucoup de belles choses et j’ai entendu de belles paroles. Je vous remercie de votre aimable accueil et celui de Mme Sarton.” (14 Nisan 1947 tarihli mektup)

⁴⁴ Sarton’un Adıvar’a yazdığı 8 Eylül 1947 tarihli mektup.

⁴⁵ Eğitim kurumlarını, araştırma laboratuvarlarını, kütüphanelerini, bilim hayatını ve benzeri taraflarını.

⁴⁶ Halide Edip, “Dr. Abdülhak Adnan-Adıvar’ın Portresi,” *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.53.

alıntılar yapar. Başka hiçbir yerde, üniversite ruhunun bu kadar derin tasvirini okumamıştır. “Aradığı ve beklediği üniversite” bu tasvirdeki üniversitedir. Üniversite binasının (Nassau Hall) adı, Amerikalıların bağımsızlıklarını elde ettikleri İngilizlerin bir kralının mensup olduğu hanedanın adı olmasına rağmen, değiştirilmemiştir.⁴⁷ Geçmiş ile olan köklerini koparmayan bu tarih anlayışı, 1939’da Türkiye’ye döndüğünde büyük bir değişime tanık olan Adıvar’ı cezbe etmiştir.

Adıvar, Princeton ziyaretinin ardından Eminönü Halkevi’nde “Amerika’da gördüklerim” konulu bir konferans ve özellikle Amerikan üniversitelerini ve yüksek öğretimi, profesör ve öğrencilerin çalışma ve gündelik yaşamını anlatmıştır. New York Public Library’nin büyüklüğünden, Harvard Üniversitesi’ndeki Türkçe kitap ve dergi koleksiyonundan ve orada kendisine gösterilen hesap makinesinden (bir bilgisayar prototipi) söz etmiş ise de, mütevazı karakteri kendi konferansından, aldığı şeref doktorasından ve bilim adamları ile olan temaslarından söz etmesine izin vermemiştir.⁴⁸

İstanbul’dan yazılan mektuplar (1947-1954)

A.Adıvar, Amerika’dan döndükten sonra Sarton’a, Kâtib Çelebi’nin *Keşfü’z-zünun* adlı eserinin ilk iki cildi⁴⁹ ile Bağdatlı İsmail Paşa’nın (1839-1920) *Keşfü’z-zünun*’a zeyl olarak hazırladığı eserinin⁵⁰ ilk cildini göndermiştir. Sarton, 8 Eylül 1947 tarihli uzun mektubunda, bu eserlere teşekkür eder. Kâtib Çelebi ve İsmail Paşa’nın eserleri hakkında uzun bir not yazacağını, Mr. Frye’in⁵¹ Adıvar’ın *Osmanlı Türklerinde İlim* kitabı hakkında uzun bir yazı hazırladığını ve bütün bunların gelecek sene (1948) *Isis*’te yayımlanacağını bildirir.⁵²

Sarton bu mektubunda, dostu Adnan Adıvar ile bir anlamda dertleşmektedir. Yaz boyunca *Introduction*’un üçüncü cildinin indeksini hazırlamakla geçirmiş, bunun için 50 000 kartı düzenlemiştir. Hayatı boyunca

⁴⁷ Abdülhak Adnan-Adıvar, “Üniversite ruhu,” *Hakikat Peşinde Emeklemeler*, İstanbul 1954, s.29-31.

⁴⁸ 5 Kasım 1947 tarihli konferansı izleyen muhabirin haberi için bkz. “Doktor Adnan Adıvar Amerika’da gördüklerini anlatıyor,” *Akşam*, sayı 10438, 9 Kasım 1947, s.3, 6.

⁴⁹ Adıvar’ın gönderdiği iki cilt, Şerafettin Yaltkaya ve Kilisli Rıfat Bilge’nin editörlüğünde, 1941 (c.1) ve 1943 (c.2) yıllarında, Maarif Vekaleti tarafından Ankara’da yapılan baskı olmalıdır.

⁵⁰ Bağdatlı İsmail Paşa’nın söz konusu eseri ise, *Keşfü’z-zünun*’a zeyl olarak kaleme aldığı İzhâu’l-meknûn fi’z-zeyli-i alâ Keşfi’z-zünun an esâmi’l-kütüb ve’l-fünun olup, Ş.Yaltkaya ve Kilisli Rıfat Bilge’nin editörlüğünde 1945 (c.1) ve 1947 (c.2) yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İstanbul’da basılan ciltlerin birincisi olmalıdır.

⁵¹ Richard Nelson Frye (doğ.1920) İran ve Orta Asya araştırmaları uzmanıdır. 1948-1990 yılları arasında Harvard Üniversitesi’nde profesörlük yapmış, bu üniversitede Orta Doğu Araştırmaları Merkezi’ni ve Amerika’da ilk İran araştırmaları programını kurmuştur.

⁵² Bkz. dn 32. Ayrıca bkz. Feza Günergun, “Adnan Adıvar’ın bilim tarihi çalışmaları: *Osmanlı Türklerinde İlim*’den önce ve sonra,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.VII, sayı 2, 2006, s.13-54.

hiçbir zaman 1947 yazında olduğu kadar çok çalışmamıştır. Sarton'un zihni sürekli dizin ile meşguldür ("accaparé, torturé et fatigué"). Ancak, çalışmasını tamamladığı için memnundur: "Eğer ölürsem, kitabım benim tasarladığım şekilde basılabilecektir." Kendi çalışmalarıyla İsmail Paşa'nın arasında bir benzerlik görmüş gibidir. Adıvar'ın kendisine göndermiş olduğu *İzâhu'l-meknûn*'un tamamlanamayış sebebini öğrenmek ister. Adıvar'a, İsmail Paşa'nın eserini ölümü sebebiyle mi, yoksa başka bir sebeple mi tamamlayamadığını sorar. Sarton, 1941 yılından beri, eserini tamamlayabilmek için tatil yapmamıştır. Kendi çalışmasının fiziki yorgunluğu yanında, dünyadaki sefalet de kendini manen yormaktadır. Uzun süren savaş sonunda barışa henüz ulaşamamış olması, Sarton'a sıkıntı vermektedir. Ülkelerin gelirlerinin büyük bir kısmını, yaşamsal ihtiyaçlar dururken savaş harcamalarına ayırmasını kabul edemez. Altı aylık bir Avrupa seyahatine çıkmayı planlamaktadır. Kızının, Belçikalı bir ailenin iki savaş arası dönemdeki psikolojik değişimini incelediği romanını⁵³ Adıvar'lara göndermiştir. Romanı almışlar mıdır? Ankara'da bulunan Dr. W. Eberhard'a, Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti'nin beş senelik üyelik aidat tutarı olan 75 liralık bir çek göndermiştir ancak daha sonraki seneler için şimdiden söz vermeye cesaret edememektedir.⁵⁴ Kalp rahatsızlığının, Adıvar'a endişe vermemiş olduğunu temenni etmekte ve haberlerini beklemektedir.

Adıvar, Sarton'un bu mektubuna 24 Ekim 1947'de gecikerek cevap verir. Gecikme sebebi, Halide Edip'in ve kendisinin yaklaşık bir ay süredir rahatsız olmasıdır. Uzun bir nekahat döneminden sonra, bilimsel ve "maalesef" siyasi çalışmalarına yeniden başladığını bildirir. Sarton'un büyük eserini tamamlamasından çok mutlu olmuştur. Mille Sarton'un romanı henüz gelmemiştir ama geldiğinde, Halide Edip onu memnuniyetle okuyacak ve hakkında bir tanıtma yazacaktır. Avrupa gezisi sırasında Türkiye'ye de gelmesini beklemektedir. Dr. Adnan'ın Amerika'dan ayrıldığı gün çektiği telgrafta belirttiği gibi, Adıvar'lar, Sarton ve eşini İstanbul'daki (Aksaray) küçük evlerinde ağırlamaktan memnuniyet duyacaklardır.

⁵³ May (Eléanore Marie) Sarton, *The Bridge of Years*. Garden City, KS, Doubleday & Co., 1946.

⁵⁴ Sinolog Prof.Dr. Wolfram Eberhard (1909-1989), 2 Ağustos 1946 yılında kurulan Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti'nin (International Society of Oriental Research) genel sekreteridir.

MİLLETLER ARASI ŞARK TETKİKLERİ CEMİYETİ
INTERNATIONAL SOCIETY OF ORIENTAL RESEARCH

Milletler Arası Şark Tetkikleri Cemiyeti 2.VIII. 1946 'da te'sis edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun 3.I.1947 tarihli kararı ile teşkiline müsaade edilmiştir.

The International Society for Oriental Research was founded on October 2, 1946 and was given an official permit from the Council of Ministers of the Republic of Turkey under date of January 3, 1947.

Müessisler / Founders:

Dr. Abdülhak Adnan Adıvar
Prof. Dr. R. Rahmeti Arat
Doçent Ahmed Ateş
Dr. J. K. Birge
W. K. M. Edwards
Prof. Dr. M. Fuad Köprülü
Prof. Dr. Hellmut Ritter
Prof. Lewis V. Thomas

Cemiyetin Reisi / President of the Society:

Dr. Abdülhak Adnan Adıvar

İdare Heyeti / Administrative Committee:

İdare Heyeti Reisi / Chairman of the Administrative Committee:
Prof. Dr. H. Ritter
Genel Sekreter / Secretary General: Prof. Dr. W. Eberhard
Sekreter / Secretary: Prof. Dr. R. Rahmeti Arat
Veznedar / Treasurer: W. K. M. Edwards
Aza / Member: Dr. J. K. Birge

Türkiye dışındaki mümessiller / Representatives outside Turkey:

Almanya / Germany: Prof. Dr. Helmuth Scheel, Mainz
Amerika / U.S.A.: Prof. Lewis V. Thomas, Princeton, N.J.
Hindistan / Muslim India: Dr. M. Hamidullah, Hyderabad
İsveç / Sweden: Docent Alfred Haldar, Uppsala

Sarton, meşguliyeti sebebiyle, Adıvar'ın mektubuna ancak 14 Şubat 1948'de cevap verebilmiştir. Gündelik işler yanında, Cambridge'i yedi ay için terk etmeden önce hazırlık yapması gereklidir. Son zamanlarda oldukça "evcil" olmuştur. Sessiz ve sakin, münzevi olarak çalışmaya alışmıştır. Yedi ay boyunca, Avrupa'da çok farklı bir hayat yaşayacaktır. Londra'da University College'de, Brüksel'deki Astronomi Cemiyeti'nde ve Paris'te (Paris Üniversitesi Fen Fakültesi, Edebiyat Fakültesi, Collège de France, Centre International de Synthèse) dört konferans verecektir. Yaz tatilini İsviçre'de geçirecektir ve İstanbul'a gelmesi maalesef mümkün olmayacaktır. Kızının romanının yeni bir

nüshasını ve *Introduction*'un üçüncü cildinin *prélude* (giriş) kısmını Adıvar'a göndermiştir.⁵⁵

Adıvar, Sarton'un 14 Şubat 1948 tarihli mektubunu yatakta almış ve ancak 8 Haziran 1948'de cevaplayabilmiştir. Geçirdiği kalp krizi onu yatağa bağlamıştır. Bu acı veren hastalıktan sonra, siyasi görevlerini yerine getirmek için Ankara'ya gitmek zorunda kalmıştır. Artık biraz düzelmiş ve *İslam Ansiklopedisi*'ndeki mesaisine yeniden başlamıştır. Mlle Sarton'un romanı gelmiş ve Halide Edip, bir gazete yazısında bu romanı tanıtmıştır.⁵⁶ Adıvar, bu mektubu, Ankara'dan döndüğü gün yazmıştır ve son derece yorgundur (“Je souffre d'une fatigue terrible”).

Adıvar, Sarton'un Avrupa'da tatilinden geri dönmüş olduğunu düşünerek 26 Eylül 1948'de Cambridge'e bir mektup yazar. Avrupa gezisi sırasında İstanbul'a uğramamış olmasına üzülmüştür. Adıvar yaz aylarını günlük gazetelere yazı yazarak geçirmiştir. Bu yazılar, kendisi için bazen eğlendirici olmaktan öteye gitmemektedir. Sarton'a Avrupa izlenimlerini sorar. “Çok ani geçirdiği” ikinci kalp krizinden sonra sürekli öksürmektedir. Yakında başlayacak olan Meclis çalışmaları için Ankara'ya gidecektir. *Oriens* dergisi⁵⁷ hakkında Sarton ne düşünmektedir ve *Isis*'te bu dergi hakkında bir tanıtma yazısı yayımlamayla düşünür mü?

Mektubun en dikkat çekici yönü, Adıvar'ın “on yedinci yüzyılda yaşamış yegâne âlimimiz” olarak nitelendirdiği Kâtip Çelebi'nin ölümünün 300. yıldönümü münasebetiyle 1957 yılında bir tören düzenlemeye çalıştığını bildirmesidir.⁵⁸ Bilindiği gibi, Türk Tarih Kurumu (TTK), 1957 yılında Kâtip Çelebi'nin 300. ölüm yıldönümünü kutlamak için bir komite oluşturmuş ve üniversitelerin de katılımıyla bir dizi faaliyet öngörmüştür. TTK tarafından

⁵⁵ Muhtemelen bu *prélude*, 1948'de basılan üçüncü cildin ikinci kısmının başındaki “Survey of science and intellectual progress in the second half of the fourteenth century” başlıklı bölüm veya onun bir kısmı olabilir.

⁵⁶ Halide Edib, adını *Yıllar Köprüsü* olarak çevirdiği May Sarton'un *The Bridge of Years* (1946) adlı romanını, genişçe bir özetini vererek tanıtmıştır. Bkz. H.E Adıvar, “Bir roman ve bir piyes,” *Akşam*, sayı 10512, 22 Ocak 1948, s.5. Halide Edip, romanın Amerika'da yaşayan genç bir Belçikalı'nın İngilizce olarak yazdığı ve Amerika'da bastırıldığı, Belçika'ya ait bir eser” olduğunu belirtmekle beraber, Sarton adıyla ilgili bir açıklama yapmamış, romanın taşıyabileceği biyografik öğelere değinmemiştir. Bu bilgileri veren Dr. Şeref Etker'e teşekkür ederim.

⁵⁷ *Oriens*, 1947 yılında kurulan Milletler Arası Şark Tetkikleri Cemiyeti'nin (International Society of Oriental Research) Leiden'de E.J.Brill tarafından 1948 yılından itibaren yayımlanan dergisidir. Adnan Adıvar bu derneğin kurucularından ve ilk başkanıdır.

⁵⁸ “Maintenant je tâche de faire organiser une fête pour le 300eme anniversaire de notre unique savant du 17ème siècle Kâtip Çelebi – Hadji Khalifa.” Adıvar, Kâtip Çelebi'nin bir büstünün dikilmesini ve *Cihannüma*'nın tıpkıbasımının yapılmasını 1946 yılında teklif etmişti. Bkz. Abdülhak Adnan Adıvar, “İlim yolunda ışıklar” (26 Nisan 1946), *Dur, Düşün*, s.146-148.

1957 yılında yayımlanan *Kâtip Çelebi* kitabının önsözünde, tören teklifinin S.Ünver tarafından yapıldığı şu cümlelerle açıklanmaktadır.⁵⁹

Türk Tarih Kurumu'nun Yeni-çağ kolu 1956 Kasımında İstanbul'da toplandığı vakit Kurum üyelerinden Ord.Prof.Dr. Süheyl Ünver'in “Kâtip Çelebi'nin ölümünün 300ncü yıldönümü dolayısıyla 1957 senesinde bir anma töreni” yapılması teklifi ile karşılaşmış ve bu teklif Yeni-çağ kolunca olduğu gibi Umumi Heyetçe de ittifakla kabul edilmişti.

Anma töreni teklifi TTK üyesi S.Ünver tarafından yapılmış olsa bile, Adıvar'ın Sarton'a yazdığı mektuptaki cümle, fikrin Adıvar'dan kaynaklandığı düşündürmektedir. S.Ünver, Adıvar'ın ölümünün ertesi yılı, onun bu arzusunu TTK'na teklif olarak getirmiş, kutlama komitesinin başkanı olarak çalışmalarını yürütmüş ve 20 Aralık 1957 tarihinde bir tören yapılmasını sağlamıştır.

Adıvar'ın 26 Eylül 1948 mektubuna Sarton'un cevabı (7 Ekim 1948) gecikmez. Sarton, Adıvar'ın mektubunda *Introduction*'un üçüncü cildinden⁶⁰ hiç bahsetmemiş olması üzerine, kendisine bu ciltlerin gönderilmemiş olduğunu fark etmiştir. Bu unutkanlıktan yüzünün kızardığını açıkça ifade eder ve vakit kaybetmemek için kendi nüshasını hemen postaya vereceğini bildirir. Üçüncü ciltte, on dördüncü yüzyıl Türk bilimi hakkında oldukça bilgi vardır ve Adıvar'ın ismi zikredilmiştir. *Oriens* hakkındaki görüşü çok olumludur; ancak, dergideki kitap tanıtma yazılarının Türkçe'den başka, uluslararası bir dilde yayımlanmasını önerir: Bunları Türkçe yayımlamak hiçbir işe yaramayacaktır. Adıvar'dan, *Introduction* için bir tanıtma yazısı yazmasını veya bir başka kişiye yazdırmasını ve *Oriens*'te yayımlatmasını rica eder. Avrupa gezisi iyi geçmiş olmakla birlikte, Avrupa'da durumun iç açıcı olmadığını, ufkun çok bulutlu olduğunu ve düşünen insanların endişe içinde olduklarını yazar. Mektubun sonundaki notta, Türkçe kaynakları okumada kendisine yardımcı olan Aydın Sayılı'ya da *Introduction*'dan bir nüsha gönderdiğini, eline geçtiğini henüz bildirmediği için, kitabı henüz almamış olabileceğini ve Adıvar'ın tanıtma yazısı yazması mümkün olmayacak ise bunu A.Sayılı'dan isteyebileceğini bildirmektedir.

Sarton'un 8 Ekim 1948 tarihli mektubuyla birlikte, *Introduction*'un üçüncü cildini (Kısım 1 ve 2) içeren paketler Adıvar'a ulaşır. Adıvar, teşekkür mektubunda eseri “Bilim Tarihi'nin Kitab-ı Mukaddes'i” olarak niteler ve *Oriens*'in üçüncü sayısında yayımlanmak üzere bir tanıtma yazısını büyük bir memnuniyetle yazacağını bildirir. Aydın Sayılı'yı Ankara'da göreceğini, bu genç adamın artık kendisini bir müddettir görmeye gelmediğini, bunun sebebini

⁵⁹ Türk Tarih Kurumu Kâtip Çelebi'nin 300 üncü ölüm yılını anma komitesi, “Önsöz,” *Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*. TTK Basımevi – Ankara 1991, s.1-2 (ilk baskı 1957).

⁶⁰ *Introduction to the History of Science*, vol.3, *Science and Learning in the Fourteenth Century* (Baltimore, Md., Williams & Wilkins, Part 1, 1947, Part 2, 1948).

bilmediğini, ama onun artık Türkiye’de artık geçerli olan fikir akımına sıkıca bağlı olduğuna işaret eder.⁶¹

Sarton’un bu mektuba verdiği cevap elimizde bulunmamaktadır. Adıvar’ın 9 Mart 1949’da yazdığı mektubundan onun kuvvetli bir pnömoni geçirdiğini ve uzun müddet evinden çıkmadığını anlıyoruz. Ancak bu arada, *Introduction* için bir tanıtma yazısı⁶² yazmıştır. Kopyasını Sarton’a gönderirken, yazının biraz yüzeysel olduğu için özür diler. Sağlığı iyi olmasa da *İslam Ansiklopedisi*’nde çalışmaktadır.

Gerek Sarton’un gerekse Adıvar’ın 9 Mart 1949 ile 22 Şubat 1951 arasındaki iki yıla ait mektupları elimizde yoktur. Adıvar’ın 22 Şubat 1951 tarihli mektubunda, Sarton’a “Haberlerinizi *Isis* dergisinden alıyorum” demesi, iki sene boyunca mektuplaşmamış olabileceklerini düşündürür. A.Adıvar’ın hastalığı, Sarton’un meşguliyeti, mektuplaşmanın aksamasına neden olmuş olabilir. Adıvar’ın Sarton’a tekrar yazması da Fatin Gökmen’in kendisine getirdiği bir haber üzerine olur: F.Gökmen, Sultan Ahmed Kütüphanesi’nde el-Batrucci’nin (el-İşbili, öl.1217) *Kitab ül-Hey’e*’sini bulmuştur. *Introduction*’da bu Arapça nüsha kaydedilmemiştir. F. Gökmen, eğer Sarton isterse, yazmanın bir kopyasını memnuniyetle gönderecektir. Sarton, cevabi mektubunda (3 Nisan 1951) el-Batrucci’nin kitabıyla bizzat ilgilenemeyeceğini, ömrünün geri kalan birkaç senesinde elindeki işleri ancak bitirebileceğini yazmış ve eserin edisyonunu, Ortaçağ İslam astronomisi konusunda çalışan Edward S. Kennedy’nin yapabileceğini, ondan F.Gökmen ile temas kurmasını istediğini bildirmiştir. Ancak, Adıvar’ın bir sonraki mektubundan (9 Nisan 1951), “Sarton’un hayranlarından olan Fatin Gökmen”in el-Batrucci’nin bu eserinin bir kopyasını Sarton’a hediye olarak göndermek istediği, edisyonunu yapmasının şart olmadığı açıklanmaktadır. Sarton’un mektubundaki karamsarlık, muhtemelen, eşini⁶³ kaybetmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı mektupta Sarton, 1951 yılında İstanbul’da düzenlenecek Şarkiyatçılar Kongresi’ne değil,

⁶¹ Ankara Üniversitesi DTCF öğretim üyelerinden Aydın Sayılı’nın çalışmaları, bilindiği gibi, Türk asıllı bilim adamlarının bilime katkıları üzerinde yoğunlaşmıştır. A. Sayılı, doktorasını Amerika’da yeni tamamlamış genç bir bilim tarihçisi olarak kendisine, Cumhuriyet’in ilk on yıllarının kültür politikasına uygun bir yol çizmek istemiş ve bu bakımdan, geleneksel kültüre bağlı kalarak bu kültür ile Batı kültürünü birleştirmenin gerektiğine inanan, *İslam Ansiklopedisi*’nin Türkçe versiyonunu yayına hazırlamakta olan eski kuşak bilim tarihçisi Adnan Adıvar ile ilişkisini geliştirmeyi gerekli görmemiş, istememiş olabilir. A.Sayıllı’nın, 1947’de, Cumhuriyet’in milliyetçilik ideolojisini destekleyen temel kurumlardan Türk Tarih Kurumu’na aslı üye seçilmiş olması da bu kararında etkili olmuş olabilir. Ancak, mektuptan anlaşıldığına göre, A.Sayıllı, Adıvar’ın mebus olarak Meclis toplantıları için Ankara’ya gitmeye başladığı zamanlarda (1946) onu ziyaret etmekteydi. Genel olarak, A.Sayıllı’nın İstanbul’daki kültür çevresi ile ilişkisinin sınırlı kaldığı söylenebilir.

⁶² Abdülhak Adnan Adıvar, “George Sarton, *Introduction to the History of Science* Vol.III,” *Oriens*, vol.2, Leiden E.J.Brill, 1949, pp.155-157 (Bu tanıtma yazısı Fransızca’dır).

⁶³ Eleanor Mabel Sarton (1878-1950).

ama 1953 yılında Kudüs’te düzenlenecek olan bilim tarihi kongresine⁶⁴ katılacağını bildirmektedir.

Adıvar’ın 15 Mayıs 1952 tarihli mektubu, bilim tarihiyle değil, Sarton’un bir Amerikalı hanım ile elden gönderdiği 11.8.1951 tarihli mektubun Adıvar’a yaklaşık 9 ay sonra ulaşmasıyla ilgilidir. Sarton, mektubu getiren hanıma Adıvar’ın İstanbul Amerikan Koleji’nde yardım etmesini istemiş ise de Adıvar, söz konusu kişinin yardıma ihtiyacı olmadığını yazar.

Adıvar, 18 Eylül 1952 tarihli mektubuna, Sarton’un kendisine gönderdiği değerli bir kitaba teşekkür ederek başlar. *Oriens* için bu kitabı tanıtan bir yazı hazırlayacaktır.⁶⁵ Aynı mektupta, *İslam Ansiklopedisi*’ndeki çalışma arkadaşlarından olan ve edebiyat eleştirisi üzerinde çalışmak üzere Harvard’a gidecek olan Dr. Vedat Günyol’u (1911-2004) takdim eder.

Sarton, ertesini yıl, Kudüs’te düzenlenen VII. Uluslararası Bilim Tarihi Kongresi’ne katılmak üzere Orta Doğu’ya geldiğinde, Ağustos 1953’te İstanbul’a da uğramıştır. Adnan Adıvar ve Halide Edip ile görüşmüş, “Beyazıt’taki Hazine Sokağı 17 Numara’daki evlerinde eski ahbablığını tazelemek mutluluğuna erişmiştir.”⁶⁶ İstanbul’u ziyaretinde İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü’nü de ziyaret etmiş ve İstanbul’da bulunduğu günlerde kendisine Doç.Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu rehberlik etmiştir.⁶⁷ Bu ziyaretten sonra Sarton, Adıvar’a biri Avrupa’dan diğeri Cambridge’den iki mektup göndermiştir. Adıvar’ın 12 Ocak 1954 tarihli mektubu, bu mektupların cevabıdır. Adıvar, İstanbul’da 10 gün⁶⁸ kadar kalan Sarton’a, neredeyse sitem ederek kalış süresini çok kısa bulduğunu yazar. Bu arada Adıvar, Bizans’ta yüksek öğrenim konusundaki makalesini tamamlamıştır.⁶⁹ Bu Türkçe makaleyi okuyup Sarton’a anlatacak birini bulacağı ümidiyle, dostuna bir nüsha göndermekte ve mümkünse *Isis*’te bir tanıtma yayımlamasını rica etmektedir.

⁶⁴ International Union for the History and Philosophy of Science’in (IUHPS) Kudüs’te 3-12 Ağustos 1953 tarihinde düzenlediği VII. Uluslararası Bilim Tarihi Kongresi.

⁶⁵ Mektuplarda adı verilmeyen bu kitabın Sarton’un kendi yazdığı bir kitap olmasa gerekir. Zira *Oriens*’in 1953 ve 1954 yıllarına ait ciltlerinde Sarton’un herhangi bir kitabının tanıtımını göremedik.

⁶⁶ George Sarton, “Eski bir dostun hatırasındaki Dr. Adnan-Adıvar,” *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.172-173.

⁶⁷ Wilson A. Swanker (B.Cohen’den çev.), “George Sarton,” *İst. Üniv. Tıp Fak. Mecm.*, c.21 (1958), s.170-180. B.N.Şehsuvaroğlu, Sarton’un ölümünden sonra Sarton’un halefi Bernard Cohen’in *Isis* dergisinde (c.48, sayı 23, 1957) yayımlanan ve Admiral Bristol Hastanesi (İstanbul) başhekimi W.A.Swanker’in özetleyerek Türkçe’ye çevirdiği bu yazıyı *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*’nda yayımlamıştır. Şehsuvaroğlu bu yazıya Sarton’un İstanbul ziyaretiyle ilgili bir takdim paragrafı ve ziyaret sırasında kendi çektiği fotoğrafları eklemiştir.

⁶⁸ B.N.Şehsuvaroğlu, takdim paragrafı, W.A.Swanker (B.Cohen’den çev.), a.g.m., s.170.

⁶⁹ A.Adnan-Adıvar, “Bizans’da Yüksek Mektepler,” *Tarih Dergisi* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), c.V, sayı 8, Eylül 1953, s.1-54. Ayrıbasım Osman Yalçın Matbaası İstanbul 1953, 54 s.

Yayımlamasa da, bir hatıra olarak kütüphanesinde saklamasını istemektedir. Adıvar, bu çalışmasını bir derleme ve bir “yaşlılık kaprisi” olarak nitelemektedir. Hz. Muhammed’in bir sözünü aktararak öz eleştirisini yapar: “Akıllı adam kendini ciddi olarak yargılar, aptal olan kaprisleri ve fantezilerinin peşinden koşar. Ben, akıllı adam mı yoksa aptal adam mıyım bilemiyorum.” Aynı posta ile Halide Edip, Sarton’a İngiltere’de yeni çıkan kitabını⁷⁰ gönderir.

Sarton arşivine göre, Adıvar’ın yazdığı son mektup 7 Nisan 1954 tarihli. Bu mektuptan, G. Sarton’un önemli bir karaciğer ameliyatı geçirdiğini öğreniyoruz. Sarton, önceki mektuplarında herhangi bir rahatsızlığından şikâyet etmediğinden bu haber Adıvar’ı şaşırtır. Sarton’a eserini tamamlayabilmesi için sağlıklı bir hayat diler. Halide Edip de böbrek taşından şikâyetçidir. Sağlık sorunları, Adıvar’ın mesleki sorular sormasına engel değildir. Sarton’a, *İslam Ansiklopedisi*’nin Leiden’de yayımlanan yeni edisyonu hakkında neler düşündüğünü sorar ve kendi fikrini söyler: “Şimdiye kadar büyük bir gelişme fark etmedim. Sabredelim!”

Adıvar’a yazılan mektuplar - Sarton tarafından kopyası alınmış beş mektup hariç - elimizde bulunmadığı için, Sarton’un bu mektuba cevap verip vermediğini bilmiyoruz. Ancak Adıvar’ın sağlığının hızla bozulması, mektuplaşmanın kesilmesindeki en önemli etken olmalıdır. Tarih vermese de, Halide Edip’in anlatımından onun son senesinin hastalıkla mücadele içinde geçtiğini anlıyoruz.⁷¹ Dr. Adnan Adıvar’ın ölümü, G. Sarton’a, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü’nün öğretim üyeleri S. Ünver ve B. N.Şehsuvaroğlu’nun birlikte imzaladıkları 20 Temmuz 1955 tarihli mektup ile bildirilmiştir. Sarton’un Adıvar’lara son mektubu, Adnan Bey’in ölümünden sonra yazmış olduğu ve Halide Edip tarafından anı kitabında yayımlanan 8 Ekim 1955 tarihli nekrolojidir.⁷² G.Sarton, bu mektubu yazdıktan yaklaşık 6 ay sonra, 22 Mart 1956’da vefat etmiştir.

Sonuç

Adıvar-Sarton mektuplaşması bize öncelikle Adıvar’ın bilim tarihi çalışmalarıyla ilgili bilgiler vermektedir. Adıvar, Türkçe bir bilim tarihi kitabı (*Tarih Boyunca İlim ve Din*) yazma çalışmalarına Türkiye’den ayrılır ayrılmaz başlamış, Sarton’un *Introduction to the History of Science* adlı eserinin ilk cildini (1927) Paris’te iken “büyük dikkat” ile okumuştur. Eserin, bazı Batı

⁷⁰ Halide Edib, *Masks or Souls? A Play in Five Acts* London: Allen and Unwin, 1953, 126 pp; B.D. Andrea, “Dialogism Between East and West: Halide Edib’s Masks or Souls?,” *J Early Modern Cultural Studies*, Vol.VI (No.2, Fall/Winter 2006), 5-21

⁷¹ Halide Edip, “Dr. Abdülhak Adnan-Adıvar’ın Portresi,” *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.55-57.

⁷² Bkz. Dipnot 1.

bilim tarihi kitaplarında olduğu gibi İslam ve Arap katkısını gözardı etmeyip Batı medeniyeti dışındaki medeniyetlerde bilime yapılan katkıların da esere dahil edilmiş olması, Adıvar’ı özellikle etkilemiştir. Diğer taraftan, o yıllarda Paris’te İslam bilim tarihi üzerinde çalışan Uluslararası Bilim Tarihi Akademisi sekreteri Aldo Mieli ile görüşmekte, tartışmakta hatta onun *La Science Arabe* adlı eserinin tashihlerini okumaktadır. Mektuplarında, Sarton’un üzerindeki etkisini açıkça belirten Adıvar’ın, onun kitaplarını incelemesi, Mieli’nin çalışmalarına katılması, onu, Osmanlı Türklerinin bilim tarihini, bilim ve din konusundan ayrı olarak incelemeye yönelttiği düşünülebilir. *Introduction*, bilim tarihini yüzyıllara göre kronolojik olarak ele almakta ve ilgili dönemde yaşamış bilim adamlarını ve eserlerini, dönemin kültürel ve dini arka planını da vererek tanıtmaktadır. Böyle abidevi bir eserin Adıvar üzerindeki etkisi, hazırlamakta olduğu bilim tarihi kitabına da yansımış olmalıdır. 1939’da basılan *La Science chez les Turcs Ottomans*, kapsam ve hacim bakımından Sarton’un *Introduction*’u ile karşılaştırılamayacak kadar mütevazı ise de, yöntemdeki benzerlik dikkati çekicidir: Her bölüm belli bir dönemi (örneğin Ortaçağ’ın başından sonuna kadar veya onyedinci yüzyıldan onsekizinci yüzyılın ortasına kadar) ele almakta ve o dönemde yaşamış bilim adamları ve eserlerini tanıtmaktadır. *Introduction*’un ve *La Science Arabe*’in, eserini yazarken Adıvar’a ilham verdiği ileri sürülebilir.

Sarton’a yazdığı ilk mektup ile Adıvar’ın, Türk bilim tarihi araştırmalarının uluslararası camiaya açılmasına zemin hazırladığını söyleyebiliriz. Sarton, Adıvar’ın *Asâr-ı Bâkiye*’yi ve *Tansuknâme-i İlhanî*’yi tanıtan yazılarını *Isis* dergisi’nde yayımlamış, *Introduction*’un on dördüncü yüzyılın ikinci yarısını konu alan cildinde (c.III/2, 1948) Adıvar’ın ve S. Ünver’in makalelerini kullanmıştır.

Adıvar-Sarton mektuplaşması, iki bilim tarihçisi arasında mesleki bilgi alışverişini sağladığı gibi, yıllar boyu gelişen kişisel bir dostluğun kurulmasına da vesile olmuştur. Özellikle 1947’de Princeton ve Cambridge’deki buluşmaların ardından ve 1950li yılların başında yazılan mektuplar bu dostluğa tanıklık etmektedir. Aynı yaşta olmaları, benzer dünya görüşlerini paylaşmış olmaları, her ikisinin de memleketlerini terk etmek zorunda kalmış olması – Sarton, Belçika’daki evinin 1914’te Almanlar tarafından işgal edilmesi üzerine Amerika’ya göç etmiştir— bu dostluğu muhtemelen pekiştirmiştir. Sarton’un 1953 İstanbul ziyaretinde ona rehberlik eden Bedi N. Şehsuvaroğlu, Adıvar’ın ölümünden sonra yazdığı bir yazıda, “Birkaç sene evvel memleketimizi ziyaret eden büyük âlim ve ilimler tarihinin kurucusu Prof.George Sarton’un ilk iş

Adnan-Adıvar'ın Hazinedar evkafı
 Beyazıt
 April 7, 1954

Cher ami,

Comme j'étais sûr que j'avais écrit que
 vous aviez ~~une~~ ^{une} opération importante;
 vous n'avez jamais plaint d'une affection
 du foie. En tous cas "Ende gut alles gut",

Je vous souhaite une bonne et saine vie
 afin que vous terminiez votre œuvre municipale
 Nous avons passé un bon après-midi
 cette année. Halide Edib va mieux
 Elle souffre aussi d'un seul calcul biliaire
 depuis des années. Comment vous trouvez
 la nouvelle édition de l'Encyclopédie de -
 l'Islande de Leyde? J'espère
 maintenant j'en ai pas renvoyé un grand
 Amélioration, Patience!

Les circonstances de nos jours
 et surtout la bon santé
 de Adnan

A. Adıvar'ın G. Sarton arşivindeki son mektubu (7 Nisan 1954). (BMS Am 1803 (13), Houghton Library, Harvard University). Bu mektup, A. Adıvar'ın G. Sarton'a yazdığı son mektup olabilir.

olarak onun [Adıvar'ın] ziyaretine koşmuş" olduğunu yazmıştır.⁷³ Adıvar, bir Avrupalı bir bilim tarihçisi ile yazışmayı başlatan ve yirmi yıl sürdüren ilk Türk bilim tarihçisi olmalıdır. Her iki bilim adamının anılarını yazmadıkları hatırlanırsa, sunulan özel mektuplar ayrı bir önem kazanmaktadır.

**The Adıvar – Sarton correspondence:
 A testimony to the emergence of Turkish history of science**

Feza Günergun

George Sarton (1884-1956) and the Turkish historian of science Adnan Adıvar (1882-1955) exchanged letters for more than twenty years. While witnessing to the evolution of Turkish history of science in mid-twentieth century, these letters document an evolving friendship and mutual esteem between the two colleagues, and their exchange of ideas.

The correspondence started in 1932 with a letter from A. Adıvar to George Sarton. At the time, A. Adıvar was working in Paris on the relationship of science and religion in the course of history (to be published in Turkish in 1944 in Istanbul) and writing his book *La Science chez les Turcs Ottomans* which would see the press in 1938 in Paris. Marveled by the recently published *Introduction to the History of Science* (1927) that he examined thoroughly, he wrote his first letter to G. Sarton, introducing himself as "a Turkish student in history of science", a title which derives not only from A. Adıvar's well known modesty, but also because he considered Sarton as "The Master" of history of science. Their correspondence seems to have ended in 1954, a year before Dr. Adıvar died in Istanbul. The authors met personally in the United States in 1947 and in Turkey in 1953.

The present article aims to examine the twenty-nine letters conserved in the Harvard University Houghton Library, mostly written from A. Adıvar to George Sarton, with the aim of finding the peculiarities of Turkish history of science in its formation period (mid-20th c.), and shed light to its relation with the international community of historians of science.

Key words: Adnan Adıvar, George Sarton, Turkish History of Science;
Anahtar kelimeler: Adnan Adıvar, George Sarton, Türk bilim tarihi.

⁷³ Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Dr. Adnan Adıvar, 1882-1955," *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar* (Eşi Halide Edib Adıvar tarafından). İstanbul, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık T.L.Ş., 1956, s.185-186.